

**ПРАВОВІ ПОЗИЦІЇ
ВЕРХОВНОГО СУДУ
У ЦИВІЛЬНИХ, ГОСПОДАРСЬКИХ
ТА АДМІНІСТРАТИВНИХ СПРАВАХ**

Практичний посібник

За редакцією професора *В. В. Комарова*
та доцента *Д. Д. Луспенника*

Харків
«Право»
2019

УДК 347.991(076)
П68

*Рекомендовано до видання вченою радою
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
(протокол № 12 від 24.05.2019 р.)*

Правові позиції Верховного Суду у цивільних, господарських та адміністративних справах : практич. посіб. / уклад.: В. В. Комаров, Д. Д. Луспеник, С. О. Кравцов та ін. ; за ред. В. В. Комарова, Д. Д. Луспеника. – Харків : Право, 2019. – 872 с.

ISBN 978-966-937-655-8

У виданні містяться судові рішення Верховного Суду у цивільних, господарських та адміністративних справах, в яких розкриваються правові позиції палат, об'єднаних палат та Великої Палати Верховного Суду щодо особливостей розгляду й вирішення окремих категорій справ і відбивають досвід нового Верховного Суду.

Для суддів, адвокатів, науковців, викладачів, аспірантів і студентів закладів вищої юридичної освіти.

УДК 347.991(076)

ISBN 978-966-937-655-8

© Комаров В. В., Луспеник Д. Д.,
Кравцов С. О. та ін., укладання, 2019
© Оформлення. Видавництво «Право», 2019

КОЛЕКТИВ УПОРЯДНИКІВ:

КОМАРОВ ВЯЧЕСЛАВ ВАСИЛЬОВИЧ – Член Науково-консультативної ради при Верховному Суді, академік Національної Академії Правових наук України (співголова колективу упорядників)

ЛУСПЕНИК ДМИТРО ДМИТРОВИЧ – Секретар Пленуму Верховного Суду, суддя Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду, доцент, кандидат юридичних наук (співголова колективу упорядників)

ШВЕЦОВА ЛАРИСА АНАТОЛІЇВНА – Член Вищої Ради Правосуддя

ЧЕРВИНСЬКА МАРИНА ЄВГЕНІЇВНА – суддя Касаційного цивільного Суду у складі Верховного Суду

КРАТ ВАСИЛЬ ІВАНОВИЧ – суддя Касаційного цивільного Суду у складі Верховного Суду, кандидат юридичних наук, доцент

САКАРА НАТАЛІЯ ЮРІЇВНА – суддя Касаційного цивільного Суду у складі Верховного Суду, кандидат юридичних наук, доцент

УРКЕВИЧ ВІТАЛІЙ ЮРІЙОВИЧ – суддя Великої Палати Верховного Суду, професор, доктор юридичних наук

СТРІЛЕЦЬ ТЕТЯНА ГЕННАДІЇВНА – суддя Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду

МАТОХНЮК ДМИТРО БОРИСОВИЧ – суддя Сьомого апеляційного адміністративного суду, кандидат юридичних наук.

ПАНЧЕНКО ОЛЬГА ВОЛОДИМИРІВНА – Голова Харківського окружного адміністративного суду, кандидат юридичних наук

СПРІДОНОВ МИХАЙЛО ОЛЕКСАНДРОВИЧ – Заступник Голови Харківського окружного адміністративного суду, кандидат юридичних наук

ХАЧАТРЯН ВІКТОРІЯ СЕРГІЇВНА – суддя Східного апеляційного господарського суду, кандидат юридичних наук

ІЗАРОВА ІРИНА ОЛЕКСАНДРІВНА – доцент кафедри нотаріального і виконавчого процесу та адвокатури юридичного факультету Київського національного університету Тараса Шевченка, доктор юридичних наук

УДАЛЬЦОВА ІРИНА ВІТАЛІЇВНА – доцент кафедри цивільного процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук

КРАВЦОВ СЕРГІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ – доцент кафедри цивільного процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук

ФОМЕНКО ІРИНА МИКОЛАЇВНА – Начальник Шевченківського відділу державної виконавчої служби міста Харкова Головного територіального Управління юстиції у Харківській області

ЦУВІНА ТЕТЯНА АНДРІЇВНА – доцент кафедри цивільного процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук

ПЕРЕДМОВА

ВЕРХОВНИЙ СУД ТА ЄДНІСТЬ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

Проректор Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, академік Національної Академії
Правових наук України
Вячеслав Комаров

Судочинство і судове правозастосування в сучасних умовах мають відповідати Європейській конвенції з прав людини (далі – ЄКПЛ), бути релевантними практиці Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) і забезпечувати доступ до правосуддя, виходячи з такого очевидного цивілізаційного факту, як фундаменталізація прав людини. Ратифікація ЄКПЛ – важлива подія для правових систем держав – членів Ради Європи, яка безпосередньо впливає на практику судочинства і формування досвіду національних судів, пов’язаного із застосуванням ЄКПЛ. Як зауважив Мікеле де Сальвіа, національний суддя відтепер зв’язаний завданням проголошення права як суддя з прав і свобод, і тим самим він є першим суддею з прав людини¹. Крім того, у нових правових реаліях занадто важливої ваги набуває єдність, сталість судової практики як показник ефективності правосуддя і правової системи в цілому, яка базується на однаковому застосуванні законодавства і верховенстві права.

Не випадково Європейського суду з прав людини право на справедливий суд, визначене статтею 6 ЄКПЛ, пов’язує з вимогами щодо єдиного застосування закону, незважаючи на можливу розбіжність у тлумаченнях права, які можуть сприйматися як невід’ємна риса судової системи, що складається з певної мережі суддів². До того ж не виключається, що різні суди можуть зробити неоднакові, але тим не менш раціональні й обґрунтовані висновки стосовно подібного юридичного питання з подібними фактичними обставинами³.

Згідно із Висновком № 20 (2017) Консультативної ради європейських судів про роль судів у забезпеченні єдності застосування закону від 10 листопада 2017 р., однакове й уніфіковане застосування закону зумовлює загальнообов’язковість закону, рівність перед законом і правову визначеність. З іншого – потреба в забезпеченні єдиного застосування закону не має ані призводити до негнучкості такого закону й до обґрунтованих обмежень у відповідному розвитку законодавства, ані ставити під сумнів принципи суддівської незалежності (п. 1).

Єдине застосування закону, як вказано у Висновку, має важливе значення для принципу рівності перед законом. Крім того, питання правової визначеності й передбачуваності є невід’ємною складовою верховенства права. У державі, яка керується принципом верховенства права, громадяни виправдано очікують, що до них будуть ставитися як до всіх інших і що вони можуть покладатися на попередні судові рішення в подібних справах, таким чином, громадяни можуть передбачати юридичні наслідки своїх дій чи бездіяльності (п. 5).

Розв’язання суперечностей у судовій практиці належить, у першу чергу, до повноважень верховного суду, який має забезпечувати єдність судової практики для того, щоб виправляти непослідовність та таким чином підтримувати громадську довіру до судової системи⁴. Існує тісний зв’язок між принципом єдності судової практики, з однієї сторони, і механізмами доступу до верховного суду – з другої (п. 20).

У пункті 24 Висновку акцентується увага та тому, що наявність інструментів із забезпечення єдності практики в одному суді особливо актуальне для верховних судів. Це питання набуває надзвичайної важливості у випадках, якщо саме верховний суд є джерелом невизначеності й суперечливості судової практики замість того, щоб забезпечувати її єдність. Отже, наявність у розпорядженні верховного суду механізмів, здатних виправляти непослідовність його практики, відіграє першорядну роль. Відповідні інструменти можуть включати, наприклад, звернення до великих палат або скликання більших колегій у випадках, коли судова практика верховного суду стає неоднаковою, або коли можливі перегляд і скасування рішення встановленого прецеденту. Щонайменше, може знадобитися «обмін думками» з пала-

¹ Де Сальвіа М. Прецеденти Європейського суду по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящейся к Европейской конвенции о защите прав человека и основоположных свобод. Судебная практика с 1960 по 2001 г. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2004. – С. 21.

² Див. Рішення ЄСПЛ у справі «Томіч та інші проти Чорногорії» (Tomic and others v. Montenegro, 18650/09 and others, 17 April 2012).

³ Див. Рішення ЄСПЛ у справі «Шахін і Шахін проти Туреччини» (Shahin and Shahin v. Turkey, 13279/05, 20 October 2011).

⁴ Див. Рішення ЄСПЛ у справі «Альбу та інші проти Румунії» (Albu and others v. Romania) 34796/09, 12 May 2012).

тою, від практики якої планує відійти інша палата. Також цінними є неформальні механізми, згадані вище в п. 24¹.

Незважаючи на те, що Україна належить до континентально-правової сім'ї, певне значення в її системі завжди мала судова практика. Вона викликала окремий інтерес перш за все тому, що є показником стану судової діяльності і свого роду певним зразком застосування чинного законодавства. В українському законодавстві і правовій системі судовий прецедент не є джерелом права, але об'єктивована в рішеннях судів практика застосування законодавства завжди мала силу авторитету. При цьому особливого значення набувала практика Верховного Суду України, бо тривалий час на судову практику в цілому впливали так звані керівні роз'яснення Пленуму Верховного Суду України, який згідно із законодавством про судоустрій вивчав і узагальнював судову практику, аналізував судову статистику і давав роз'яснення судам із питань застосування законодавства, які виникають при розгляді судових справ.

Із часів передостанньої кодифікації законодавства 60-х років минулого століття Пленум Верховного Суду України ухвалив сотні постанов із питань застосування процесуального й матеріального законодавства: «Про деякі питання судової практики застосування Цивільного процесуального кодексу Української РСР» від 3 липня 1964 р.; «Про поліпшення роботи судів по розгляду цивільних колгоспних справ» від 26 грудня 1964 р.; «Про деякі питання, що виникли в судовій практиці при застосуванні законодавства про право власності» від 7 липня 1966 р.; «Про судову практику в цивільних справах про майнову відповідальність робітників і службовців за шкоду, заподіяну ними підприємствам, установам і організаціям» від 19 травня 1967 р.; «Про стан роботи судів Української РСР по розгляду цивільних справ у касаційному порядку» від 8 липня 1969 р.; «Про судову практику в справах про визнання громадянина обмежено дієздатним чи недієздатним» від 28 березня 1972 р.; «Про судові рішення» від 29 грудня 1976 р.; «Про підготовку цивільних справ до судового розгляду» від 5 березня 1977 р.; «Про практику перегляду судами у зв'язку з нововиявленими обставинами рішень, ухвал і постанов у цивільних справах, що набрали законної сили» від 27 лютого 1981 р.; «Про практику розгляду судами скарг на постанови в справах про адміністративні правопорушення» від 24 червня 1988 р.; «Про практику розгляду цивільних справ у порядку нагляду» від 26 січня 1990 р.; «Про застосування судами законодавства, що регулює захист честі і гідності громадян та організацій» від 28 вересня 1990 р.; «Про практику застосування судами процесуального законодавства при розгляді цивільних справ по першій інстанції» від 29 грудня 1990 р.; «Про практику розгляду судами цивільних справ, пов'язаних з діяльністю гаражно-будівельних кооперативів» від 28 червня 1991 р.; «Про практику застосування судами законодавства, що регулює право індивідуальної власності на жилий будинок» від 4 жовтня 1991 р.; «Про судову практику в справах за скаргами на нотаріальні дії або відмову в їх вчиненні» від 31 січня 1992 р. «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди» від 27 березня 1992 р. та інші².

Відповідно до ст. 40 Закону УРСР від 5 червня 1981 р. «Про судоустрій Української РСР» Верховний Суд УРСР вивчав і узагальнював судову практику, аналізував судову статистику і давав керівні роз'яснення судам із питань застосування республіканського законодавства, що виникають при розгляді судових справ. Керівні роз'яснення Пленуму Верховного Суду УРСР були обов'язковими для судів, інших органів і службових осіб, що застосовують закон, по якому надане роз'яснення. Згідно із Законом України «Про судоустрій» від 7 лютого 2002 р., який діяв до прийняття 7 липня 2010 р. Закону України «Про судоустрій і статус суддів», Пленум Верховного Суду України також міг давати керівні роз'яснення щодо застосування законодавства і не міг формулювати положення, які не засновані на законі.

Практика ухвалення роз'яснень Пленумом Верховного Суду України набула поширення і, по суті, стала надбудовою над чинним законодавством. І в цьому аспекті симптоматичним виявилось те, що Пленум Верховного Суду України в окремих випадках заповнював прогалини в законодавстві, які мали б бути усунені законодавчим шляхом. Так, у пунктах 8, 9 Постанови Пленуму Верховного Суду «Про судову практику в справах про визнання громадянина обмежено дієздатним чи недієздатним» від 28 березня 1972 р. вказується, що, оскільки від вирішення питання щодо дієздатності громадянина залежить

¹ Вища рада правосуддя. Офіційний сайт. Висновок КРЄС №20 " Про роль судів у забезпеченні єдності застосування закону від 10 листопада 2017 р. ". URL: http://www.vru.gov.ua/content/file/%D0%92%D0%B8%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%BA_%D0%9A%D0%A0%D0%84%D0%A1_20.pdf

² Див.: Збірник постанов Пленуму Верховного Суду Української РСР (1962–1972) / за заг. ред. В. Т. Маляренка. Київ: Політвидав України, 1973; Збірник постанов Пленуму Верховного Суду Української РСР (1962–1984): із змін. і допов. станом на 31 груд. 1984 р.; відп. ред. О. Н. Якименко. Київ: Політвидав України, 1985; Постанови Пленуму Верховного Суду України у цивільних справах (1972–2003) / за заг. ред. В. Т. Маляренка. Київ, 2004.

можливість його участі у інших цивільних справах, заяви про визнання громадянина недієздатним підлягають розгляду окремо від інших вимог у порядку, передбаченому статтями 256–260 ЦПК 1963 р., а громадянин вважається недієздатним із часу набрання законної сили рішенням суду про визнання його недієздатним. Разом із цим у Постанові вказано, що одночасно зі спором про право цивільне питання про недієздатність громадянина може вирішуватися судом тоді, коли спір виник після смерті цього громадянина. У тих випадках, коли від часу виникнення недієздатності залежать певні правові наслідки, суд на прохання осіб, які беруть участь у справі, з урахуванням висновку судово-психіатричної експертизи та інших даних про психічний стан громадянина, у рішенні може зазначити, з якого часу громадянин є недієздатним¹. Аналіз ст. 16 ЦК УРСР 1963 р., статей 256, 259, 260 ЦПК 1963 р. свідчить про те, що в даному випадку Пленум Верховного Суду явно вийшов за межі тлумачення законодавства і доповнив правові норми положеннями, які в них не містяться.

Спірне тлумачення цивільного процесуального законодавства Пленумом Верховного Суду міститься і наводиться у пункті 7 Постанови «Про судову практику в справах про визнання угод недійсними» від 28 квітня 1978 р.: встановивши при розгляді справи, що угода, на яку сторони посилаються в обґрунтування своїх цивільних прав та обов'язків, укладена з метою, яка завідомо суперечить інтересам соціальної держави і суспільства, суд згідно з ч. 7 ст. 203 ЦПК УРСР визнає таку угоду недійсною на підставі ст. 49 ЦК УРСР, незалежно від змісту позовних вимог. У зазначених випадках суд, відповідно, повинен залучити до участі у справі на стороні позивача всіх учасників угоди та інших осіб, на права й обов'язки яких може вплинути рішення в справі². Остання теза викликає заперечення. По-перше, у Постанові не відмежовані процесуальна співучасть і участь у справі третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог на предмет спору. По-друге, не враховується, що при так званій активній співучасті, а також при можливості участі у справі третьої особи, яка не заявляє своїх вимог, на стороні позивача, суд не може долучити цих осіб до участі у справі, оскільки це не відповідає принципу диспозитивності цивільного судочинства.

Згідно із Законом України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 р. уже не Верховний Суд України, а Вищі спеціалізовані суди України надавали судам нижчого рівня методичну допомогу з метою однакового застосування норм Конституції та законів України у судовій практиці на основі її узагальнення й аналізу судової статистики, а спеціалізованим судам нижчого рівня – рекомендаційні роз'яснення з питань застосування законодавства щодо вирішення справ відповідної судової юрисдикції (п. 4 ч. 1 ст. 32). Такі рекомендації ухвалювалися Пленумами Вищих спеціалізованих судів України з розгляду цивільних і кримінальних справ (п. 6 ч. 2 ст. 36).

Враховуючи стан законодавства й традиції, слід було очікувати на поступове розширення цієї практики. Так, Пленум Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ ухвалив постанови: «Про судову практику застосування статей 353–360 Цивільного процесуального кодексу України» від 30.09.2011 р. № 11; «Про судову практику в цивільних справах про розкриття банками інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичних та фізичних осіб» від 30.09.2011 р. № 10; «Про практику розгляду судами заяв у порядку наказного провадження» від 23.12.2011 р. № 14; «Про застосування цивільного процесуального законодавства при перегляді судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами» від 30.03.2012 р. № 4; «Про практику застосування судами законодавства при вирішенні спорів, що виникають із кредитних правовідносин» від 30.03.2012 р. № 5; «Про судову практику розгляду цивільних справ у касаційному порядку» від 14.06.2012 р. № 10; «Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя» від 19.12.2014 р. № 13 та інші³, тобто протягом тривалого часу надання роз'яснень Пленумом Верховного Суду України щодо застосування законодавства було впливовим фактором судочинства. Більш того, з прийняттям Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 р. підвищувався ризик неоднакових підходів до тлумачення законодавства різними вищими спеціалізованими судами.

Діяльність Верховного Суду України щодо забезпечення єдності в застосуванні законодавства, як і постанови Пленуму Верховного суду України, була напівформальним інституційним механізмом, оскільки носила абстрактний характер, що призводило до суперечливої оцінки правової природи постанов Пленуму Верховного Суду України і Вищих спеціалізованих судів як судів касаційної інстанції. Більш того, такий механізм уже не відповідав новим правовим реаліям і ролі Верховного Суду України

¹ Збірник постанов Пленуму Верховного Суду Української РСР (1962–1984): із змін і допов. станом на 31 груд. 1984 р.; відп. ред. О. Н. Якименко. Київ: Політвидав України, 1985. С. 114.

² Збірник постанов Пленуму Верховного Суду Української РСР (1962–1984): Із змінами і допов. станом на 31 груд. 1984 р.; відп. ред. О. Н. Якименко. – К.: Політвидав України, 1985. – С. 19–20.

³ Постанови Пленуму Верховного Суду в цивільному судочинстві/упорядник Р. В. Вєраша. Київ: Алерта, 2018.

як найвищого суду у судовій системі і статусу Вищих спеціалізованих судів, які процесуально (формально) мали б забезпечувати верховенство права і гарантувати конвенційне право на справедливий судовий розгляд. Примітно, що у зв'язку з підготовкою і в подальшому з прийняттям Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 р. гостро обговорювалося питання статусу Верховного Суду України і Вищих спеціалізованих судів у судовій системі і, зокрема, змісту конституційної норми, яка визначає Верховний Суд України як найвищий судовий орган. Як відомо, Конституційний Суд України «ухилився» від тлумачення по суті терміна «найвищий судовий орган» у контексті процесуальних функцій і обмежився лише тим умовиводом, що «визначення у частині другій статті 125 Конституції України Верховного Суду України як найвищого судового органу в системі судів загальної юрисдикції означає, що конституційний статус Верховного Суду України не передбачає наділення його законодавцем повноваженнями суду касаційної інстанції щодо рішень вищих спеціалізованих судів, які реалізують повноваження касаційної інстанції». Такий висновок Конституційний Суд України ухвалив 11 березня 2010 р. у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення термінів «найвищий судовий орган», «вищий судовий орган», «касаційне оскарження», які містяться у статтях 125, 129 Конституції України. У цьому рішенні стверджується, що касаційним судом має визнаватися вищий спеціалізований суд, а статус Верховного Суду України не передбачає наділенням його законодавцем повноваженнями суду касаційної інстанції щодо рішень вищих спеціалізованих судів¹.

Певне значення у практиці судочинства, одночасно з роз'ясненнями Пленуму Верховного Суду України, мали рішення Верховного Суду України з окремих справ. У той же час й ухвали і постанови вищих судів об'єктивно впливали на судову практику, особливо коли в них аналізувалися складні питання застосування чинного законодавства. Така роль судових рішень вищих судових органів із конкретних справ дала підставу називати їх прецедентами судового тлумачення правових норм². Причому, якщо виходити з того, що прецедент судового тлумачення, на відміну від судового прецеденту, не веде до створення судами норми права, то це цілком допустимо, оскільки рішення судів, які мали бути зразком правильного застосування законодавства, через свою переконливість стають загальновідомими, сталими і враховуються в судовій діяльності.

Симптоматичним у цьому відношенні слід визнати те, що з прийняттям Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 р. і внесенням змін до процесуального законодавства постанови Верховного Суду України по конкретних справах стали мати прецедентне значення. Так, у зв'язку із змінами Цивільного процесуального кодексу України, що відбулися згідно з прийняттям Закону України «Про судоустрій і статус суддів», відповідно до ст. 360⁷ ЦПК рішення Верховного Суду України, прийняте за наслідками розгляду заяви про перегляд судового рішення з мотивів неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права у подібних правовідносинах, є обов'язковим для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить зазначену норму права, та для всіх судів України. Суди зобов'язані привести свою судову практику у відповідність до рішень Верховного Суду України. Невиконання судових рішень тягне за собою відповідальність, установлену законом.

Ухвалення законів України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02.06.2016 р. № 1401-VIII, «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 р. № 1402-VIII стало визначальною передумовою для формування якісно нового рівня правозастосовчої практики. Незважаючи на різні оцінки судово-правової реформи, очевидно, що ключовим моментом у системі судоустрою стала створення триланкової судової системи і нового Верховного Суду як найвищого суду в системі судоустрою України, який за своїм статусом є єдиним судом касаційної інстанції і має забезпечувати сталість й єдність судової практики, однакове застосування норм права судами різних спеціалізацій. Наріжним каменем для судового правозастосування в цьому аспекті стало те, що висновки щодо застосування норм права, викладені у постановах Верховного Суду, враховуються іншими судами при застосуванні таких норм (ч. 5, 6 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» в редакції Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 03.10.2017 р. № 2147-VIII).

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення термінів «найвищий судовий орган», «вищий судовий орган», «касаційне оскарження», які містяться у статтях 125, 129 Конституції України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-10>

² Судебная практика в советской правовой системе. Москва: Юрид. лит., 1975. С. 58.

Скерованість судової системи на сталість й єдність судової практики і наявність адекватних процесуальних процедур, що їх забезпечують, впливає з принципу правової визначеності, оскільки відсутність сталої та єдиної судової практики становить певну загрозу для будь-якої правової системи. Свого часу Є. В. Васьковський наголошував на тому, що в кожному законодавстві, яким досконалим воно не було б, зустрічаються в більшій чи меншій кількості прогалини, неясності й суперечки. Внаслідок цього неминучі розбіжності у способах розуміння й застосування його постанов не лише громадянами, а й судами. Відсутність же однаковості в судовій практиці руйнує єдність державного порядку, послаблює силу закону й підриває принцип рівності всіх громадян перед законом. Тому необхідно встановити нагляд за діяльністю всіх судів із метою забезпечення однакового тлумачення й застосування ним законів¹.

У сучасній правовій доктрині, зокрема і процесуальній, ефективність правового регулювання інтерпретується з огляду на принципи верховенства права і правової визначеності, а якісно новий рівень судової практики пов'язується з прецедентністю правових позицій Верховного Суду, оскільки рівень професіоналізму судової практики має підвищуватися в контексті практичного розмежування судового тлумачення позитивного і природного права².

Наголошуючи на необхідності забезпечувати єдність судової практики в національних правопорядках, спираючись при цьому на потребу дотримуватися п. 1 ст. 6 ЄКПЛ, ЄСПЛ, як вже відзначалося, виходить з того, що відсутність механізму, що дає можливість узгоджувати практику національних судів, утворює стан постійної невизначеності³, а це може зруйнувати суспільну довіру до суддів⁴. Хоча ЄСПЛ і визнає можливість існування судових рішень, в яких норми права були розтлумачені або застосовані по-різному, однак наявність глибоких і довгострокових розходжень у судовій практиці, неспроможність правової системи держави подолати їх призводить до порушення права на справедливий судовий розгляд⁵. ЄСПЛ слідує своїй доктрині, і він знову це продемонстрував у рішенні по справі ЄСПЛ «Аксис та інші Туреччини» від 30 квітня 2019 р.

Цю справу було розпочато за заявою про захист прав людини і основоположних свобод тринадцятьма громадянами Туреччини. Вони скаржилися, зокрема, на порушення їх прав на справедливий судовий розгляд і на мирне користування своїм майном через відмову на їх вимоги щодо компенсації національними судами.

Рішенням від 19 липня 2001 р. Цивільний суд м. Ялова відхилив позови без розгляду справи по суті і постановив, що вони були подані несвоєчасно, із порушенням строків позовної давності для подання позову про відшкодування збитків. Заявники скаржилися, що відхилення їх позову як несвоєчасного й суперечливості у застосуванні строків позовної давності різними палатами Касаційного суду порушили їх право на справедливий суд, як це передбачено пунктом 1 статті 6 Конвенції, який, що важливо, містить наступне: «При визначенні своїх цивільних прав та обов'язків... кожен має право на справедливий... розгляд справи... судом...»

Уряд стверджував, що заявники не подали позову про правопорушення, але вимагали відшкодування за порушення договірних зобов'язань. Він (уряд) стверджував, що заявники у своїй апеляційній скарзі посилалися на відповідальність підрядника за приховані недоліки і, таким чином, спиралися на аргументи щодо строків позовної давності, що застосовуються до договірних вимог.

Заявники не погоджувалися з твердженнями Уряду і наполягали, що причиною, чому їх дії були відхилені як невчасні, було не те, що вони подали свої вимоги на підставі договірної відповідальності, а те, що різні палати Касаційного суду визначили відправну точку строків позовної давності у справах про відшкодування збитків, завданих землетрусом 17 серпня 1999 р., по-різному. На їх думку, відмова на їх звернення до Першого Президента Касаційного суду з метою гармонізації судової практики також позбавила їх можливості усунути конфлікт між підходами 4-ї та 13-ї Цивільних палат Касаційного суду.

Розглядаючи цю справу, ЄСПЛ констатував, що суть скарг заявників полягає саме в різниці у тому, як 4-та і 13-та Цивільні палати Касаційного суду кваліфікували вимоги щодо компенсації збитків, завданих землетрусом 17 серпня 1999 р., і розраховували строки давності. Причина, з якої заявники вима-

¹ Васьковський Е. В. Учебник гражданского процесса / под ред. и с пред. В. А. Томсинова. Москва: Изд-во «Зерцало», 2003. С. 35.

² Комаров В. Основоположні принципи цивільного судочинства. *Право України*. 2018. № 10. С. 19.

³ *Tudor Tudor v. Romania*, no. 21911/03, § 31, 24 March 2009.

⁴ *Vinčić and Others v. Serbia*, nos. 44698/06, 44700/06, 44722/06, 44725/06, 49388/06, 50034/06, 694/07, 757/07, 758/07, 3326/07, 3330/07, 5062/07, 8130/07, 9143/07, 9262/07, 9986/07, 11197/07, 11711/07, 13995/07, 14022/07, 20378/07, 20379/07, 20380/07, 20515/07, 23971/07, 50608/07, 50617/07, 4022/08, 4021/08, 29758/07 and 45249/07, § 56, 1 December 2009; *Păduraru v. Romania*, no. 63252/00, § 98, Reports of Judgments and Decisions 2005-XII.

⁵ *Beian v. Romania (no. 1)*, no. 30658/05, § 34–40, Reports of Judgments and Decisions 2007-V.

гали відшкодування збитків, вважалася невиправданою через те, що їх апеляція була розглянута 13-ю Цивільною палатою Касаційного суду, яка охарактеризувала їх вимогу як договірну і вважала, що десятирічний строк позовної давності згідно зі статтею 125 колишнього Кодексу зобов'язань почав спливати з дня закінчення будівельних робіт, тоді як у подібних випадках 4-та Цивільна палата Касаційного суду характеризувала позов заявників як вимогу відшкодування збитків за деліктне правопорушення, застосовуючи статтю 60 колишнього Кодексу зобов'язань, і визнала дату землетрусу як початок розрахунку строку позовної давності. Суд також зазначав, що заява, подана заявниками щодо гармонізації прецедентної практики, була відхилена Першим Президентом Касаційного суду, який, не надаючи детального пояснення, вважав, що немає необхідності в гармонізації.

Беручи до уваги вищевикладене, Суд зробив висновок, що було допущено порушення пункту 1 статті 6 Конвенції. (п. 54)¹

Отже, найголовнішим завданням Верховного Суду в даний час є забезпечення сталості й єдності судової практики. І перш за все мова йде про те, що, за загальним правилом, на Верховний Суд покладено виконання суто функції суду касаційної інстанції. Верховний Суд не вирішує справу по суті, не розглядає її повторно, а лише перевіряє законність ухвалених судом першої та апеляційної інстанцій судових рішень, зосереджуючи основну увагу на усуненні вже допущених помилок і формуванні певних стандартів праворозуміння й правозастосування. Концентрація цієї функції в одній судовій установі забезпечує єдність судової системи в цілому, тобто судів всіх ланок судової системи, виходячи з принципу інстанційності, і по горизонталі, тобто судів різних спеціалізацій.

Крім того, функція суду касаційної інстанції дає можливість Верховному Суду виконувати також і правотлумачну функцію, що важливо для однакового застосування закону всіма судами. Так, відповідно до ч. 3 ст. 400 ЦПК, ч. 4 ст. 300 ГПК, ч. 3 ст. 341 КАС суд касаційної інстанції не обмежений доводами й вимогами касаційної скарги. Якщо під час розгляду справи буде виявлено порушення норм процесуального права, які є обов'язковою підставою для скасування рішення, або неправильне застосування норм матеріального права. Наявність у справі питання права, яке має фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовчої практики (пп. «а» п. 2 ч. 3 ст. 389 ЦПК, пп. «а» п. 2 ч. 3 ст. 287 ГПК, пп. «а» п. 2 ч. 5 ст. 328 КАС) є безумовною підставою для відкриття провадження у справі, навіть якщо судові рішення в ній не підлягає касаційному оскарженню. При цьому відповідно до ч. 6 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» висновки щодо застосування норм права, викладені у постановках Верховного Суду, враховуються іншими судами при застосуванні таких норм права. Це означає, що правові позиції, сформульовані в постановках Верховного Суду, є обов'язковими як для нижчестоящих судів, так і для самого Верховного Суду, а довільний відступ від них не допускається.

На відміну від перегляду рішень Верховним Судом України, який характеризувався як екстраординарний, був можливий лише за вичерпним переліком підстав, а доступ до нього був обмеженим, Верховний Суд стає тією установою, яка забезпечує повноту та відкритість судової влади для всіх учасників справи, а також осіб, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права, свободи, інтереси та (або) обов'язки. Так, згідно із п. 8 ч. 2 ст. 129 Конституції України, п. 9 ч. 3 ст. 2 ЦПК, п. 9 ч. 3 ст. 2 ГПК, п. 7 ч. 3 ст. 2 КАС право на касаційне оскарження є обмеженим в окремих категоріях справ. За ч. 3 ст. 389 ЦПК, ч. 3 ст. 287 ГПК, ч. 5 ст. 328 КАС не підлягають касаційному оскарженню рішення, ухвали суду першої інстанції та постанови, ухвали суду апеляційної інстанції у справах, рішення у яких підлягають перегляду в апеляційному порядку Верховним Судом; судові рішення у малозначних справах (справах незначної складності), крім випадків, якщо касаційна скарга стосується питання права, яке має фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовчої практики; особа, яка подає касаційну скаргу, відповідно до ЦПК позбавлена можливості спростувати обставини, встановлені оскарженим судовим рішенням, при розгляді іншої справи; справа становить значний суспільний інтерес або має виняткове значення для учасника справи, який подає касаційну скаргу; суд першої інстанції відніс справу до категорії малозначної (справ незначної складності) помилково. Наведена новація відповідає сучасним світовим тенденціям, оскільки, як неодноразово зазначав ЄСПЛ в своїх рішеннях, повноваження верховного суду мають зводитися лише до розгляду справ відповідного рівня значущості², дозволяє зосередити увагу на найбільш фундаментальних проблемах, перекладаючи всю відповідальність у таких справах на суди першої та апеляційної інстанції. У той же час особи повністю не позбавлені права на касаційне оскаржен-

¹ Рішення по справі ЄСПЛ «Аксис та інші Туреччини» від 30 квітня 2019 року. <https://www.echr.com.ua/translation/sprava-aksis-ta-inshi-proti-turechchini-tekst-rishennya/>

² *Brualla Gómez de la Torre v. Spain*, no. 26737/95, § 36, Reports 1997-VIII.

ня судових рішень у таких справах й за наявності ряду обставин (п. 2 ч. 3 ст. 389 ЦПК, п. 2 ч. 3 ст. 287 ГПК, п. 2 ч. 5 ст. 328 КАС) можуть його реалізувати.

Очевидно, що судова практика не може бути незмінною, оскільки неспроможність забезпечити динамічний та еволюційний підхід у правотлумаченні потенційно зумовлює виникнення ризику і створення перепон при проведенні реформ або запровадженні покращень¹. Верховний Суд же експліцитно виконує регулятивну функцію, визначаючи подальші напрями розвитку судового правозастосування. Для цього в новій редакції ЦПК, ГПК та КАС було запроваджено спеціальну процедуру, використання якої дозволяє, з одного боку, забезпечувати незалежність суддів і «життєздатність» норм права, а з другого – єдність і сталість судової практики. Мова йде про можливість передачі справи судом, який розглядає справу в касаційному порядку у складі колегії суддів, палаті або об'єднаній палаті, Великій Палаті, якщо така колегія (палата, об'єднана палата) вважає за необхідне відступити від висновку щодо застосування норми права в подібних правовідносинах, викладеного в раніше ухваленому рішенні Верховного Суду у складі колегії суддів (палати, об'єднаної палати) іншого касаційного суду.

Так, відповідно до ст. 403 ЦПК, 302 ГПК, 346 КАС суд, який розглядає справу в касаційному порядку у складі колегії суддів, передає справу на розгляд палати, до якої входить така колегія, якщо остання вважає за необхідне відступити від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного в раніше ухваленому рішенні Верховного Суду у складі колегії суддів із цієї ж палати або у складі такої палати. Суд, який розглядає справу в касаційному порядку у складі колегії суддів або палати, передає справу на розгляд об'єднаної палати, якщо ця колегія або палата вважає за необхідне відступити від висновку щодо застосування норми права в подібних правовідносинах, викладеного в раніше ухваленому рішенні Верховного Суду у складі колегії суддів з іншої палати або у складі іншої палати чи об'єднаної палати. Суд, який розглядає справу в касаційному порядку у складі колегії суддів, палати або об'єднаної палати, передає справу на розгляд Великої Палати, якщо така колегія (палата, об'єднана палата) вважає за необхідне відступити від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного в раніше ухваленому рішенні Верховного Суду у складі колегії суддів (палати, об'єднаної палати) іншого касаційного суду. Суд, який розглядає справу в касаційному порядку у складі колегії суддів, палати або об'єднаної палати, передає справу на розгляд Великої Палати Верховного Суду, якщо така колегія (палата, об'єднана палата) вважає за необхідне відступити від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного в раніше ухваленому рішенні Великої Палати. Крім того, суд, який розглядає справу в касаційному порядку у складі колегії або палати, має право передати справу на розгляд Великої Палати Верховного Суду, якщо дійде висновку, що справа містить виключну правову проблему і така передача необхідна для забезпечення розвитку права й формування єдиної правозастосовчої практики.

Відповідно до ст. 404 ЦПК, 303 ГПК, 347 КАС питання про передачу справи на розгляд палати, об'єднаної палати або Великої Палати Верховного Суду вирішується судом за власною ініціативою або за клопотанням учасника справи більшістю від складу суду, що розглядає справу до прийняття постанови судом касаційної інстанції. Про передачу справи на розгляд палати, об'єднаної палати або Великої Палати Верховного Суду суд постановляє ухвалу із наведенням мотивів необхідності відступлення від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного у рішенні, визначеному в ч. 1–4 ст. 403 ЦПК, ч. 1–4 ст. 302 ГПК, ч. 1–4 ст. 346 КАС, або із обґрунтуванням підстав, закріплених у ч. 5 або ч. 6 ст. 403 ЦПК, ч. 5 або ч. 6 ст. 302 ГПК, ч. 5 або ч. 6 ст. 346 КАС.

Суддя, не згодний із рішенням про передачу (відмову у передачі) справи на розгляд палати, об'єднаної палати або Великої Палати, письмово викладає свою окрему думку в ухвалі про передачу справи на розгляд палати, об'єднаної палати або Великої Палати Верховного Суду або в постанові, прийнятій за результатами касаційного розгляду.

Якщо Велика Палата зробить висновок про відсутність підстав для передачі справи на її розгляд, справа повертається (передається) відповідній колегії (палаті, об'єднаній палаті) для розгляду, про що постановляється ухвала. Справа, повернута на розгляд колегії (палати, об'єднаної палати), не може бути передана повторно на розгляд Великої Палати.

Особливо важливо в аспекті впровадження нових стандартів судового правозастосування є передача справи судом, який розглядає справу в касаційному порядку у складі колегії або палати, на розгляд Великої Палати Верховного Суду, якщо суд дійде висновку, що справа містить виключну правову про-

¹ *Atanasovski the Former Yugoslav Republic of Macedonia*, no. 36815/03, § 38, 14 January

блему і така передача необхідна для забезпечення розвитку права й формування єдиної правозастосовчої практики. Так, згідно із ч. 5 ст. 403 ЦПК суд, який розглядає справу в касаційному порядку у складі колегії або палати, має право передати справу на розгляд Великої Палати Верховного Суду, якщо зробить висновок, що справа містить виключну правову проблему і така передача необхідна для забезпечення розвитку права та формування єдиної правозастосовчої практики.

Аналіз наведеної норми дає можливість зробити висновок, що зазначена передача не є обов'язковою й здійснюється на розсуд суду, який розглядає справу в касаційному порядку, за умов існування сукупності підстав: по-перше, наявна виключна правова проблем і, по-друге, передача необхідна для забезпечення розвитку права й формування єдиної правозастосовчої практики.

При розкритті сутності вказаних обставин, у першу чергу, слід виходити з позиції ЄСПЛ, сформульованої в контексті принципу правової визначеності. Так, у рішенні по справі *Kot v. Russia* ЄСПЛ зауважує: «неминуче, що в цивільному судочинстві сторони будуть мати протилежні точки зору про застосування норм матеріального права. Завдання судів полягає в тому, щоб дослідити аргументи в справедливому та змагальному процесі й дати свою оцінку цим вимогам. ЄСПЛ відмічає, що до подання наглядової скарги позовна заява тричі розглядалася судами першої та другої інстанції. Заяв про те, що суди діяли за межами своєї компетенції, або в процесі розгляду були допущені істотні порушення процесуального права, не надходило. Той факт, що президія обласного суду не погодилася з рішенням судів першої та касаційної інстанцій, сам по собі не є підставою для скасування остаточних і таких, що мають обов'язкову силу, судових рішень і поновлення провадження у справі заявника»¹. В іншій справі *Luchkina v. Russia* вказувалося, що «під час розгляду справи судом наглядової інстанції на заявлялося про те, що в ході попереднього судового розгляду мало місце істотне порушення, як, наприклад, судова помилка, істотні процесуальні порушення або зловживання повноваженнями. Судове рішення, ухвалене на користь заявниці, було скасоване лише на тій підставі, що суди нижчестоящих інстанцій неправильно застосували норми матеріального права. Зазначена підстава не є істотним порушенням у сенсі практики ЄСПЛ та не може виправдати недотримання принципу правової визначеності»².

Виходячи з наведеного, очевидно, «виключну правову проблему» можна розглядати як істотне порушення, під яким слід розуміти розгляд справи з порушенням юрисдикції, судові помилки, зловживання повноваженнями, істотні процесуальні порушення. При цьому мова має йти про «явні помилки», тобто помилки, яких припустився суд щодо питань права або факту, що є очевидними, яких не міг припуститися розумний суд і які порушують справедливість провадження. Безпідставність висновку судів щодо фактів має бути «такою різною та відчутною», що провадження має вважатися «грубим свавіллям», тобто таким, що не має правових підстав за національним законодавством і не має жодного зв'язку між встановленими фактами, застосовним правом і результатами провадження й становить відмову у доступі до правосуддя³. Що стосується істотних процесуальних порушень, то вони мають бути такими, що призводять до порушення як права на справедливий судовий розгляд, так принципу верховенства права в цілому.

Вже зазначалося, що, пов'язуючи забезпечення єдності судової практики з дотриманням принципу правової визначеності, ЄСПЛ не наполягає на її незмінності⁴, оскільки неспроможність забезпечити динамічний та еволюційний підхід у тлумаченні може призвести до ризику створення перепон при проведенні реформ або запровадженні покращень⁵. Разом із тим, на думку ЄСПЛ, наявність глибоких і довгострокових розходжень у судовій практиці, неспроможність правової системи держави подолати їх все ж таки призводить до порушення права на справедливий судовий розгляд, гарантованого п. 1 ст. 6 ЄКПЛ⁶.

При встановленні того, чи суперечить принципу правової визначеності відповідно до п. 1 ст. 6 Конвенції наявність конфлікуючих судових рішень у подібних справах, враховується: 1) наявність «глибоких та довгострокових розходжень» у відповідній судовій практиці національних судів; 2) чи перед-

¹ *Kot v. Russia*, no. 20887/03, 18 January 2007, § 29. Електронний ресурс. – [Режим доступу] <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-79134>

² *Luchkina v. Russia*, no. 3548/04, 10 April 2008, § 21. Електронний ресурс. – [Режим доступу] <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-85788>

³ *Bochan v. Ukraine* (no. 2), no. 22251/08, 5 February 2015, § 61. ECHR 2015.

⁴ *Unédic v. France*, no. 20153/04, § 74, 18 December 2008 p. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-90350>.

⁵ *Atanasovski the Former Yugoslav Republic of Macedonia*, no. 36815/03, § 38, 14 January 2010 p. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-96673>

⁶ *Beian v. Romania* (no. 1), no. 30658/05, § 34–40, Reports of Judgments and Decisions 2007-V. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-126240>

бачає національне законодавство механізми подолання таких розбіжностей; 3) чи були такі механізми запроваджені, якщо так, то чи були вони ефективними¹.

Принагідно зауважити, що ЄСПЛ не визначає жодних критеріїв оцінки «довгостроковості», а лише визнає, що моментального вирішення проблеми не існує й може потребуватися певний час для формування одноманітних підходів у праворозумінні². Наприклад, майже дворічний строк існування неоднакової судової практики стосовно численної групи осіб визнано таким, що не призвів до порушення норм Конвенції, оскільки у подальшому були вжиті заходи для забезпечення її єдності³.

При оцінці такого строку має звертатися увага на складність проблеми, з якою стикаються суди⁴, суспільну важливість і невідкладність питання, що потребує врегулювання⁵, особливості системи судустрою відповідної країни⁶. «Глибина» розходжень оцінюється з врахуванням кількості існуючих конфліктуючих судових рішень або кола осіб, на які поширюються відповідні норма права, а також специфіки судових органів, що їх приймали. Так, не порушує принципу правової визначеності наявність одиничних випадків судових помилок⁷, численних конфліктуючих судових рішень нижчестоящих судів за умови, якщо під час їх ухвалення ще не було «запущено» існуючий національний механізм, призначенням якого є забезпечення єдності судової практики, однак, це було зроблено у подальшому⁸.

При оцінці ефективності механізму забезпечення єдності судової практики ЄСПЛ звертає увагу на ряд обставин: можливість заінтересованої особи самостійно, а не за допомогою сторонніх осіб, скористатися таким механізмом, у тому числі оскаржити конфліктуюче рішення до вищестоящего суду⁹, наявність вищестоящего суду, який має як повноваження щодо забезпечення єдності судової практики¹⁰, так і відповідні засоби для цього¹¹, існування інших дієвих процедур. Як приклад, позитивно були оцінені процедура направлення запиту нижчестоящего суду до вищестоящего з метою роз'яснення неоднозначної норми¹², винесення вищестоящим судом обов'язкової для нижчестоящих судів постанови зі спірних питань судової практики¹³.

Слід відмітити, що дещо схожими до ч. 5 ст. 403 ЦПК України є підстави для ревізії за ЦПК Німеччини. Так, відповідно до абз. 2 § 543 ревізія має бути допущена, якщо: 1) справа має принципове значення або 2) постанова ревізійного суду необхідна для подальшого розвитку права або забезпечення єдності судової практики. При цьому справа буде мати принципове значення, якщо йдеться про правове питання, яке потребує пояснення і зустрічається у невизначеній кількості справ, у разі, якщо надана на нього відповідь піддається сумніву або якщо існують різні відмінні позиції і це питання ще не вирішувалося вищою судовою інстанцією, а також прийняття і застосування нових законів із метою завбачливого прояснення незрозумілих правових питань відбувається за допомогою рішення на авторитетному рівні. Разом із тим потреба у керівному рішенні відсутня, якщо правове питання, хоча й ще й не вирішувалося на вищому судовому рівні, однак відповідь на нього є настільки ясною і чіткою, що вона може бути надана (знайдена) без будь-яких проблем також і судом нижчої інстанції. Відповідно до судової практики Федеральної Судової Палати необхідність у прийнятті рішення вищою судовою інстанцією виникає у тому випадку, коли окрема справа дає підстави сформулювати тези (напрями) для тлумачення законодавчих положень матеріального або формального права, або якщо йдеться про те, щоб у такий спосіб заповнити законодавчі

¹ Jordan Iordanov and Others v. Bulgaria, no. 23530/02, § 49–50, 2 July 2009 URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-93376>; Nejdet Şahin and Perihan Şahin v. Turkey, 13279/05, § 53, 25 May 2010. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-107156>.

² Schwarzkopf and Taussik v. the Czech Republic (dec.), no. 42162/02, 2 December 2008 URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-90431>;

³ Albu and Others v. Romania, nos. 34796/09, § 22, 35–36, 10 May 2012 URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-110805>

⁴ Beian v. Romania (no. 1), no. 30658/05, Reports of Judgments and Decisions 2007-V URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-126240>;

⁵ Tudor Tudor v. Romania, no. 21911/03, § 29–31, 24 March 2009 URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91885>.

⁶ Nejdet Şahin and Perihan Şahin v. Turkey, 13279/05, § 83, 25 May 2010 URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-107156>.

⁷ Tomić and Others v. Montenegro, nos. 18650/09, 18676/09, 18679/09, 38855/09, 38859/09, 38883/09, 39589/09, 39592/09, 65365/09 and 7316/10, § 56–58, 14 April 2012 URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-110384>

⁸ Albu and Others v. Romania, nos. 34796/09, § 38–42, 10 May 2012. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-110805>

⁹ Ştefănică and Others v. Romania, no. 38155/02, § 37, 2 November 2010. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-101491>

¹⁰ Tudor Tudor v. Romania, no. 21911/03, § 29, 24 March 2009. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91885>

¹¹ Rakic and Others v. Serbia, nos. 47460/07, 49257/07, 49265/07, 1028/08, 11746/08, 14387/08, 15094/08, 16159/08, 18876/08, 18882/08, 18997/08, 22997/08, 23007/08, 23100/08, 23102/08, 26892/08, 26908/08, 29305/08, 29306/08, 29323/08, 29389/08, 30792/08, 30795/08, 31202/08, 31968/08, 32120/08, 32537/08, 32661/08, 32666/08 and 36079/08, § 43, 5 October 2010. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-100881>.

¹² Remuszko v. Poland, 1562/10, § 95, 16 July 2013. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-122373>.

¹³ Albu and Others v. Romania, nos. 34796/09, § 41–43, 10 May 2012. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-110805>

прогалини. Підстави для цього є наявними тільки тоді, коли для правової оцінки типових життєвих обставин (або обставин, що можна узагальнити) повністю або частково відсутні допоміжні засоби для орієнтації в них («дороговкази»). Що стосується такої підстави, як необхідність забезпечення єдності судової практики, то вона наявна, якщо спостерігається дивергенція, тобто якщо (апеляційний) суд у певному правовому питанні відхиляється від рішення рівного за рангом або вищестоящего суду. Проте дивергенція в цьому розумінні є наявною тільки тоді, коли оскаржене рішення апеляційного суду дає у тому ж самому правовому питанні іншу відповідь, ніж так зване схоже рішення, тобто якщо суд приймає генеральне правове формулювання («формулює певну норму»), яке відхиляється від генерального формулювання (позиції) у схожому (порівняному) судовому рішенні¹. Помилка у правозастосуванні загрожує єдності судової практики, якщо на основі «публічного сприйняття» наноситься шкода довірі до правосуддя в цілому. Разом із наявністю правової помилки вирішальним є привернення загальної уваги до порушення нею основних процесуальних прав громадян або заборони свавілля².

Відповідно до § 502 ЦПК Австрії ревізія допустима також у випадку, якщо рішення суду залежить від вирішення юридичного питання стосовно матеріального чи процесуального права, що має важливе значення для збереження правової єдності, правової безпеки і правового розвитку. Згідно із судовою практикою Верховного суду Австрії юридичне питання має «важливе значення» і тоді, коли йдеться про конкретизацію невизначеного правового поняття або коли предметом спору є основні положення процесуального права³.

Виходячи з наведеного, наявність виключної правової проблеми як такої має встановлюватися, спираючись на кількісний й якісний виміри. Кількісний відбиває той факт, що ця проблема існує не в одній якійсь конкретній, а у невизначеній кількості справ, які або вже є, або можуть виникнути з врахуванням правового питання, щодо якого постає проблема невизначеності.

З точки зору якісного критерію про виключність правової проблеми можуть свідчити наступні обставини:

1) з касаційної скарги вбачається, що судами були допущені істотні порушення норм процесуального права, які унеможливили розгляд справи з дотриманням вимог справедливого судового розгляду;

2) судами була допущена явна й груба помилка у застосуванні норм процесуального права, у тому числі свавільне застосування повноважень, і перегляд справи Верховною Палатою потрібен із метою унеможливлення її повторення в подальшій судовій діяльності;

3) норми матеріального чи процесуального права були застосовані судами нижчестоящих інстанцій таким чином, що постає питання щодо дотримання принципу пропорційності, тобто забезпечення належного балансу між приватними й публічними інтересами;

4) за наявності колізій в нормах матеріального права й застосуванні їх за аналогією закону чи права постає питання щодо дотримання принципу верховенства права.

Слід додати також те, що вирішення «виключної правової проблеми» завжди має переслідувати таку мету, як забезпечення розвитку права, а приводом для цього має слугувати або прийняття принципово нових норм права, або наявність глибоких і довгострокових розходжень у практиці судового правозастосування.

Верховний Суд почав свою діяльність із 15 грудня 2017 р. За час свого існування він накопичив досвід і напрацював практику застосування чинного законодавства. Очевидно, що наявні процесуальні механізми скеровані на новий якісний рівень судового застосування закону і верховенства прав, а наріжним стає забезпечення Верховним Судом права на справедливий судовий розгляд. Незважаючи на досить оригінальну модель касації, яка відбивається в організації і структурі Верховного Суду, у чинному процесуальному законодавстві закладені процесуальний механізм розвитку права й формування єдиної судової практики, що, без сумніву, є позитивним.

¹ Байер Д. Забезпечення єдності судової практики на рівні федеральних судів у Німеччині. *Право України*. 2012. № 11–12. С. 166–167

² Кірхер Г. Забезпечення єдності судової практики в Німеччині. *Право України*. 2012. № 11–12. С. 160.

³ Луспенік Д., Сакара Н. Українська модель касаційного оскарження судових рішень у цивільних справах: проблеми та перспективи удосконалення (спрощення). *Право України*. 2008. № 7. С. 103.